

Ζ. Λογοτεχνία και διαδίκτυο

(σημειώσεις ενός ερασιτέχνη)

*Nothing you can do,
but you can learn how to be you in time.*
John Lennon

ο Αχιλλέας και η χελώνα

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΑ ο Αχιλλέας μπορεί να είναι γοργοπόδαρος («ωκύπους»), ωστόσο δεν πρόκειται ποτέ να φτάσει τη χελώνα. Το παράδοξο προκύπτει από τη μονομέρεια της προσέγγισης, από μια λογική του χώρου που καταπίνει τον χρόνο. Ορισμένοι θεράποντες των γραμμάτων και των τεχνών φαίνεται πως συμφωνούν με τον Ζήνωνα: η χελώνα μπορεί να είναι αργή αλλά, στο τέλος, θα κερδίσει τον αγώνα. Αν υποθέσουμε ότι ο Αχιλλέας εκπροσωπεί την ταχύτητα της πληροφορίας και τη ραγδαία αναμόρφωση της επικοινωνίας, τότε η χελώνα θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει το παραδοσιακό πνεύμα της τέχνης, την αντοχή και τη διάρκειά της. Οι οπαδοί της χελώνας δεν εντυπωσιάζονται από την ταχύτητα. Αντίθετα, πιστεύουν ότι ο θόρυβος που ξεσπώνει δεν έχει βάθος, ο χρόνος που σωρεύει δεν έχει ρίζες.

Είναι σαν να λένε: τι και αν αλλάζουν οι καιροί, τι και αν εμφανίζονται καινούργια μέσα, τι και αν μεταβάλλονται οι όροι του παιχνιδιού, στην πραγματικότητα τίποτε δεν μπορεί να αντικαταστήσει την καλή παλιά λογοτεχνία, το βιβλίο, την εμπειρία της ανάγνωσης, τον χώρο της βιβλιοθήκης. Τα φαινόμενα απατούν· η αλήθεια κρύβεται αλλού. Τα σπουδαία ζητήματα του ανθρώπινου βίου είναι λίγα και πάντα σχεδόν τα ίδια. Όλα τα υπόλοιπα είναι για όσους παρασύρονται από είδωλα και χάνουν την ουσία. Κατά την περίπτωση μνημονεύουν και τη καϊντεγκεριανή ρήση ότι δεν υπάρχει σκέψη δίχως μνήμη: “denken ist andenken”.

Για να παραμείνουμε στην ίδια μυθολογική κλίμακα, οι αρνητές ή οι αμφισβητίες της επικοινωνιακής επανάστασης και της τεχνικο-επιστημονικής κυριαρχίας μοιάζουν με τον σκαντζόχοιρο του Αρχίλοχου, ο οποίος μπορεί να μην ξέρει όσα η αλεπού αλλά ξέρει ένα πράγμα και σημαντικό, αυτό που του σώζει τη ζωή. Κρυμμένοι οι σκαντζόχοιροι μέσα στα αγκάθια τους, παρατηρούν τις πολυάσχολες αλεπούδες των νέων μέσων και χαμογελούν: η επιβίωση είναι πιο σημαντική από τη φασαρία, η σωτηρία της ψυχής κρισιμότερη από τη διαχείριση των συνθηκών, η παλαιά τέχνη πολυτιμότερη από την οψίγονη τεχνική. Το σκηνικό, με όλη τη μυθολογική αλληγορία του, φανερώνει ότι υπάρχει σθεναρή αντίσταση στην επέλαση της επικοινωνιακής λαίλαπας, μια αντίσταση που ισχυρίζεται ότι η μεταβολή στα μέσα δεν επηρεάζει αυτό που προσφέρει η λογοτεχνία και η τέχνη: τροφή στο ανθρώπινο φαντασιακό, λόγο για τα κρίσιμα ζητήματα της ανθρώπινης ύπαρξης.

citizens και netizens

Κάθε μεγάλη μεταβολή στην ιστορία συνοδεύεται και από το δικό της λεξιλόγιο ή, ακριβέστερα, από την εισβολή στη γλώσσα μιας κωδικοποιημένης ορολογίας. Καμιά μεταβολή δεν κατοχυρώνεται χωρίς να αλλάξει και η χρήση της γλώσσας. Όπως στην τέχνη έτσι και στην ιστορία η στροφή προς άλλη κατεύθυνση δηλώνεται με *διαφορά λόγου*. Η είσοδος του πλανήτη, εδώ και λίγες δεκαετίες, στην ψηφιακή εποχή (με ό,τι αυτό συνεπάγεται πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά) ανέδειξε την πραγματικότητα των νέων μέσων και, μαζί με αυτή, τον καινούργιο λόγο που διακινείται στον ηλεκτρονικό ιστό που καλύπτει σύμπασα τη γη. Η ανάδυση της νέας γλώσσας έγινε σταδιακά και κάλυψε όλα τα επίπεδα, από τα πιο στοιχειώδη (εκείνα που συνδέονται με τη χρήση των μέσων ως μηχανών και ως προγραμμάτων) έως τα πιο σύνθετα (εκείνα που αναφέρονται σε θεωρητικές γενικεύσεις και καθολικές προβλέψεις).

Με την έλευση του 21ου αιώνα οι ενθουσιώδεις οπαδοί της ψηφιοποίησης των μέσων, άρχισαν πλέον να ομιλούν με βεβαιότητα για ψηφιακό κόσμο, για ψηφιακή κοινωνία, για ψηφιακή πραγματικότητα, ακόμη και για ψηφιακό άνθρωπο. Θέλοντας μάλιστα να καταδείξουν τη ριζική ανατροπή του παραδοσιακού «παραδείγματος», υποστήριξαν ότι οι συνέπειες της ψηφιακής επανάστασης θα οδηγήσουν στο εγγύς μέλλον στην ανάδυση ενός καινούργιου παγκόσμιου πολιτισμού που θα θυμίζει έντονα έργα επιστημονικής φαντασίας. Η κοινωνία που γνωρίζαμε έως τώρα (γνωστή ως *μεταβιομηχανική, μεταπολεμική, μεταμοντέρνα* και τα παρόμοια) θα αλλοιωθεί θεμελιωδώς και συνολικώς. Οι πολίτες (το κύριο συστατικό της «αναλογικής» δημοκρατίας) θα αντικατασταθούν από τους *σκηνίτες*

(τους νομάδες δηλαδή της «ψηφιακής» παγκοσμιοποίησης). Στα αγγλικά, στην απολύτως κυρίαρχη και τερατώδως πολυμορφική γλώσσα αυτού του γενναίου νέου κόσμου, η μετάβαση αποδόθηκε γλαφυρά με την παρηχητική μετατροπή των *citizens* σε *netizens*. Την πόλη την αντικατέστησε το δίκτυο, τους πολίτες οι σκηνίτες.

Είναι δύσκολο να επικοινωνήσει κανείς με αυτό το νέο είδος ανθρώπου αν δεν γνωρίζει, φερειπείν, τι είναι «διαδίκτυο», «υπερκείμενο», «υπερμέσα», «ηλεκτρονικό ταχυδρομείο», «πολυμέσα», «εικονική πραγματικότητα», «HTML», «MOO's», «MUD's», «blogs», «chat-rooms» και, γενικά, ένα καινοφανές και δι-αρκώς επεκτεινόμενο λεξιλόγιο που εισδύει ακατάσχετα στον υπάρχοντα λόγο. Οι χελώνες απεχθάνονται τους *netizens*. Δεν μπορούν να κατανοήσουν προς τι όλος ο θόρυβος. Οι *netizens* αγνοούν τις χελώνες, τις θεωρούν απολιθώματα, μουσειακό είδος. Δυσκολεύονται, ορισμένως, να πιστέψουν ότι συνεχίζουν να υπάρχουν. Οι χελώνες τούς αντιμετωπίζουν υπεροπτικά (με συγκαταβατικό χαμόγελο, σαν να απευθύνονται σε πλιθιούς), τους θεωρούν ωστόσο επικίνδυνους, γιατί απειλούν τον πυρήνα του πολιτισμού – την τέχνη και τη σκέψη. Μπορεί να τρέχουν γρήγορα, σαν τον Αχιλλέα, αλλά δεν προλαβαίνουν να σκεφτούν και, επομένως, να διακρίνουν, να συγκρίνουν και, τελικώς, να κρίνουν. Καγχάζουν με την κραυγαλέα αισιοδοξία των *netizens* ότι οι μηχανές, τα προγράμματα, τα νέα μέσα εν γένει, μπορούν να είναι κάτι παραπάνω από αυτό που δηλώνουν: απλά μέσα, εργαλεία, που προϋποθέτουν το ανθρώπινο υποκείμενο. Χωρίς αυτό όλα είναι περιττά, μια τεράστια φούσκα γεμάτη σκουπίδια. Οι *netizens* από την άλλη μεριά ταυτίζουν τα μέσα με το «πραγματικό», δηλώνουν ότι δεν κατανοούν τι λένε και τι κάνουν οι χελώνες, αφού ο κόσμος ανήκει στην πληροφορία (τον άρχοντα του διαδικτύου), αφού το «υποκείμενο» αναβαπτίζεται και αυτό στην κολυμβήθρα της ψηφιακότητας.

Στο σημείο αυτό βρισκόμαστε σήμερα, όταν θελήσουμε να συζητήσουμε για την «κατάστασή» μας. Η σύγκρουση δεν γίνεται πάντοτε με σαφείς όρους και με σίγουρη πρόθεση. Το κύριο χαρακτηριστικό είναι η αντίφαση, συχνά μέσα στο ίδιο επιχείρημα. Η αντίφαση σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο αποτυπώνει τη δυσκολία της υποχρεωτικής (εκ των πραγμάτων) συνύπαρξης των *netizens* με τους *citizens*, του Αχιλλέα με τη χελώνα.

φάρμα των ζώων ή κβαντικό σύμπαν;

Μόλις τίθεται το ζήτημα «λογοτεχνία και διαδίκτυο» έχεις ήδη εισέλθει στον δικτυακό λαβύρινθο, είσαι υποχρεωμένος να αναμετρηθείς με τα νέα μέσα. Περικυκλώνεσαι από τον θόρυβο της πληροφορίας, ταξιδεύεις στους υπερκείμενικούς ωκεανούς, αντιλαμβάνεσαι ότι δεν έχεις να κάνεις με καινούργιο καθεστώς

αλλά με μια κατάσταση από καιρό εγκαθιδρυμένη, όμως ακόμη εν εξελίξει – για πάντα. Μιλάς για πράγματα που σε έχουν ήδη ξεπεράσει. Είναι τέτοια η δύναμη και η ταχύτητα της μετάδοσης, ώστε το καινούργιο γρήγορα γίνεται παλιό. Ζούμε ήδη την πραγματικότητα που θέλουμε να προλάβουμε και γι' αυτό δυσκολευόμαστε να συγχρονιστούμε. Καταφεύγουμε στο παρελθόν και στο μέλλον για να βρούμε μέτρο σύγκρισης και γραμμή πλεύσης. Βρισκόμαστε όμως ήδη εδώ (ή εκεί, ανάλογα με την οπτική γωνία) – χαμένοι στην πληροφορία. Δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από αυτό που συμβαίνει. Μπορούμε ωστόσο να επιχειρήσουμε να το κατανοήσουμε και να τοποθετηθούμε απέναντί του. Το παιχνίδι δεν αλλάζει, οι κανόνες του όμως είναι πάντα υπό αίρεση.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα την τηλεόραση. Αναμφίβολα κανείς δεν μας υποχρεώνει να βλέπουμε τηλεόραση, ούτε καν να έχουμε. Είναι ζήτημα προσωπικής εκλογής η στάση απέναντι στο μέσο. Μια τέτοια συμπεριφορά ωστόσο έχει πολύ περιορισμένη σημασία, γιατί το μέσο δεν είναι απλό εργαλείο αλλά ολόκληρος κόσμος που μας περιβάλλει ασφυκτικά. Στο τέλος, η «πραγματικότητα» έχει τόσο εμποτιστεί από την παρουσία του (τον λόγο της εικόνας του) που είναι αδύνατο να διαχωριστεί από αυτό. Είτε μας αρέσει είτε όχι η τηλεόραση συνυφαίνεται με τη ζωή μας, όποια και αν είναι η δική μας θεώρηση. Η οθόνη της προβάλλει μια καινούργια ειδωλολατρία που σκεπάζει ολόκληρο τον πλανήτη και παράγει συμπεριφορές, επιβάλλει συνήθειες, προωθεί ιδεολογίες, λανσάρει μόδες, ασκεί, με άλλα λόγια, τεράστια εξουσία, συχνά ισχυρότερη από την παραδοσιακή πολιτική εξουσία. Ανεξάρτητα από το δικαίωμά μας να κρίνουμε, να επικρίνουμε ή ακόμη και να απορρίψουμε συλλήβδην το μέσο, θα ήταν πολύ απλοϊκό να πιστέψουμε ότι πρόκειται για ουδέτερο εργαλείο που μπορούμε να το χειριστούμε όπως θέλουμε.

Το μέσο, μολονότι ανθρώπινη επινόηση, κυριαρχεί στο αφεντικό του. Τεράστια συστήματα επικοινωνίας μετασχηματίζονται με αποτέλεσμα να μεταβάλλεται το σύστημα της πολιτικής εξουσίας, να ανατρέπονται παραδοσιακά μοντέλα σκέψης και τέχνης, να αναμορφώνονται ή να εξαφανίζονται κατεστημένοι θεσμοί. Με τον ίδιο τρόπο επηρέασαν στο παρελθόν την πορεία της κοινωνίας και του πολιτισμού της η εφεύρεση της γραφής (3.500-3.000 π.Χ.), η εμφάνιση του κώδικα, της πρώτης δηλαδή μορφής του βιβλίου όπως το γνωρίζουμε έως σήμερα (1ος αιώνας), η διάδοση της τυπογραφίας (15ος αιώνας), το τηλέφωνο, ο κινηματογράφος, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση ως τα πλέον καθοριστικά, και ευρύτατα λαϊκά, μέσα επικοινωνίας και ψυχαγωγίας σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Τέλος, τα τελευταία είκοσι χρόνια, η επιστήμη της πληροφορικής, το παγκόσμιο δίκτυο (www), οι προσωπικοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τα νέα

μέσα επικοινωνίας και, γενικά, η διείσδυση της ηλεκτρονικής ψηφιοποίησης σε όλη την κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα του πλανήτη ανέτρεψε πολύ πιο γρήγορα και πολύ πιο βίαια τον ρυθμό του κόσμου.

Θεωρώντας ότι ο καινούργιος λόγος πραγματοποιεί την υπέρ-βαση των παραδοσιακών μέσων, οι πιστοί της ψηφιακής εποχής διατήρησαν την πρόθεση σε πολλές μορφές ηλεκτρονικής «γραφής» (*υπερκείμενο, υπερμέσα, υπερλογοτεχνία*), γεγονός που συνειρμικά οδηγεί στον *υπεράνθρωπο*, στο μοντέλο δηλαδή του νέου ανθρώπου το οποίο αναδύεται μέσα από τον λόγο που αναπτύσσουν τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας. Δεν νομίζω ότι ο Νίτσε θα έβαζε τα κλάματα για την τύχη του δικού του υπεράνθρωπου, είναι, όμως, μάλλον βέβαιο ότι θα έπαιρνε στα σοβαρά την ψηφιακή επανάσταση, αφού ήταν από τους πρώτους που κατανόησε ότι τα μέσα δεν είναι απλά εργαλεία, δεν μεταφέρουν μόνο τις σκέψεις μας αλλά τις διαμορφώνουν κιόλας την ίδια ακριβώς στιγμή που τα χρησιμοποιούμε.

Συμπερασματικά: Μπορούμε να πολεμήσουμε, να διεκδικήσουμε, να οικειοποιηθούμε, να τροποποιήσουμε, να χρησιμοποιήσουμε, να υπηρετήσουμε, ή ό,τι άλλο θέλετε, τα νέα μέσα. Δύο πράγματα δεν μπορούμε να κάνουμε: να τα καταργήσουμε ή να τα αγνοήσουμε. Ερχόμαστε πάντα μετά από αυτά. Δεν έχει σημασία αν θεωρούμε τους εαυτούς μας *citizens* ή *netizens*, τα ίδια τα μέσα τροφοδοτούν τη διαμάχη και συντηρούν τον διχασμό. Όπως το διατύπωσε βαριά κάποιος Ευρωπαίος διανοούμενος η τεχνολογία πήρε τη θέση της οντολογίας. Δεν έχει νόημα, επομένως, να τσακώνεται κανείς με τα αυτονόητα: με το γεγονός ότι τα προβλήματα τίθενται πλέον σήμερα κατά κύριο λόγο σε πλανητικό επίπεδο, ότι αυτό που ονομάζουμε μεταμοντέρνα κατάσταση είναι μια πραγματικότητα που επηρεάζει θετικά ή αρνητικά τις ζωές δισεκατομμυρίων ανθρώπων και πρέπει να μελετηθεί προσεκτικά, ότι η ελαύνουσα ψηφιακή εποχή ανοίγει ασύλληπτες προοπτικές αλλά και δημιουργεί σοβαρούς κινδύνους στην ανθρώπινη κοινωνία, ότι πρέπει να κατανοήσουμε τι συμβαίνει γύρω μας, τι μεταβάλλεται μπροστά μας πριν καν πάρουμε είδηση.

Ακόμη και αν πιστεύει κανείς, όπως ο υπογράφων, ότι για τους περισσότερους ανθρώπους στη γη άλλα είναι τα κρίσιμα ζητήματα της επιβίωσης, ακόμη και αν παρομοίως εξακολουθεί να κρατά παλαιές συνήθειες και να εμπιστεύεται παραδοσιακούς κώδικες, ακόμη και αν δέχεται ότι όλα τα μέσα, ως υλικά μέσα, καθορίζονται από τις κοινωνικές ισορροπίες και ανάγκες, τελικά θα πρέπει να αντιμετωπίσει καθημερινά τις συνέπειες της ψηφιακής επανάστασης που έχει απλώσει ένα τεράστιο δαιδαλώδες δίκτυο πάνω στη γη, με το οποίο οι ισχυροί του κόσμου παρακολουθούν και προσπαθούν να ελέγξουν όσα συμβαίνουν κά-

τω από αυτό. Ταυτόχρονα όμως ξέρουμε ότι το δίκτυο είναι τόσο περίπλοκο και ατέρμονο ώστε, μολονότι υπάρχουν κυρίαρχοι διακινητές, να αφήνει μεγάλα περιθώρια σε όσους θα ήθελαν να το οικειοποιηθούν για λογαριασμό τους.

Ανάλογα με την προσέγγιση άλλοι βλέπουν ότι η παντοκρατορία του δικτύου θα μας οδηγήσει σε μια παγκόσμια (και γι' αυτό πιο ολοκληρωτική) «φάρμα των ζώων» και άλλοι πιστεύουν ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, γιατί το δίκτυο λειτουργεί σαν μικρό κβαντικό σύμπαν, στο οποίο δεν υπάρχει μία μόνο κυρίαρχη αρχή ούτε απόλυτες τιμές, δεν υφίσταται οριστική κατάσταση ούτε προδιαγεγραμμένη πορεία. Η τοποθέτηση απέναντι σε τέτοιες διεκδικήσεις δεν είναι εύκολη, ακούγεται όμως εξίσου υπερβολική η πεποίθηση ότι ένα σύστημα μπορεί να παγιώσει πλήρως τους κανόνες λειτουργίας του και να μην επιτρέψει καμιά αντίδραση όσο και η διαβεβαίωση ότι το σύστημα εξελίσσεται σε μια κατάσταση διαρκούς απροσδιοριστίας και διαθεσιμότητας.

η άυλη λογοτεχνία

Ο Εγγλέζος συγγραφέας, και εραστής της τυπογραφικής τέχνης, Γουίλιαμ Μόρις γράφει κάπου ότι «δεν μπορείς να έχεις τέχνη χωρίς αντίσταση των υλικών», γι' αυτό και οι μεγάλοι συγγραφείς είναι και καλοί τεχνίτες. Ο καλός τεχνίτης δεν αντιδικεί με τα εργαλεία του, δεν τα βάζει με τα υλικά του. Γνωρίζει ότι αν δεν τα τιθαसेύσει, αν δεν καταφέρει να κυριαρχήσει επάνω τους, δεν πρόκειται ποτέ να μάθει την τέχνη, πόσο μάλλον να την κατακτήσει. Καλός συγγραφέας σημαίνει καλός μάστορας του λόγου. Με τα σημερινά δεδομένα η παραδοσιακή μαστορική δεν αρκεί, γιατί ανάμεσα στον συγγραφέα και το κείμενο, ανάμεσα στο κείμενο και στον αναγνώστη έχουν εμφανιστεί καινούργια εργαλεία, πρωτοφανείς τεχνικές, διαφορετικά υλικά, ένας ολόκληρος κόσμος επικοινωνιακών δυνατοτήτων και δημιουργικών συνδυασμών.

Μπορεί βέβαια ο συγγραφέας να γυρίσει την πλάτη σε όλα αυτά και να συνεχίσει να ασκεί την τέχνη που έμαθε και που αγαπά, αρκεί να γνωρίζει τι γίνεται γύρω του ή μάλλον αρκεί να αναλάβει το πιθανό κόστος αυτής της εμμονής. Όπως με την τηλεόραση έτσι και με τα νέα μέσα: δεν έχει τόσο σημασία αν τα χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, όσο αν αντιλαμβάνεται τις συνέπειες που έχει η διαμεσολάβησή τους ανάμεσα στον άνθρωπο και τον κόσμο, αν μπορεί να συλλάβει την απήχηση της νέας κατάστασης στον δικό του λόγο και, τελικά, αν παρακινείται να αναρωτηθεί για τη σημασία της εργασίας του μέσα στις καινούργιες συνθήκες.

Πολύ απλά: πρέπει να αναμετρηθεί με τα «μέσα» της εποχής του. Η αντίσταση δεν έχει νόημα, η εκμάθηση δεν είναι υποχρεωτική, η περιέργεια και η περισκεψη όμως είναι απαραίτητες. Άλλωστε, όπως γράφει ο Φλομπέρ, «για να

γίνει ένα πράγμα ενδιαφέρον αρκεί κανείς να το κοιτάξει από πολύ κοντά και προσεκτικά».

Η λογοτεχνία, όπως τη γνωρίζουμε από την παράδοση πολλών αιώνων και, κυρίως, όπως διαμορφώθηκε κατά τον 19ο αιώνα, συνδέεται σχεδόν απόλυτα με την τυπογραφία και το σπουδαιότερο μέσο διακίνησής της ήταν, και εξακολουθεί να είναι, το σώμα του βιβλίου. Μπορεί οι συγγραφείς του μοντερνισμού να πειραματίστηκαν με τον λόγο, να αποδόμησαν τη γλώσσα, να καινοτόμησαν στη διάταξη του υλικού και στη διάσπαση του νοήματος (χαρακτηριστικά παραδείγματα το *Un coup de dés* του Μαλαρμέ και το *Finnegans Wake* του Τζόις), ποτέ όμως δεν ξέφυγαν από τα εξώφυλλα που ορίζουν την υλική υπόσταση του βιβλίου.

Ο περιορισμός αυτός υπήρξε κεφαλαιώδης για το ίδιο το περιεχόμενο της έννοιας «λογοτεχνία», για τον ρόλο του «συγγραφέα» και του «αναγνώστη», για το έργο της κριτικής, για τις δυνατότητες της ερμηνείας, για την ίδια τη θεσμική υπόσταση του έργου μέσα στην κοινωνία. Η «κειμενικότητα» του βιβλίου ορίζεται πάντα από τον τόπο της (την τυπωμένη σελίδα) και τον χρόνο της (τη γραμμικότητα της ανάγνωσης). Το βιβλίο είναι ένα κλειστό μικρό σύμπαν, ακόμη και όταν δεν τελειώνει οριστικά ή είναι αποσπασματικό.

Στην εποχή της ψηφιακής επανάστασης όλα αυτά έχουν ανατραπεί ή υποστεί σοβαρές μεταλλάξεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο κόσμος του βιβλίου έπαψε να υπάρχει. Στην πραγματικότητα οι δύο καταστάσεις συνυπάρχουν και η μία τροφοδοτεί την άλλη. Η συνέχεια όμως είναι βασίμως προβλέψιμη: ακόμη και αν η *λογοτεχνία του βιβλίου* δεν πάψει ποτέ να πλουτίζει τη ζωή μας, είναι αναγκασμένη να προσαρμοστεί τελικά στην πραγματικότητα των νέων μέσων, πρέπει να μάθει να ζει στο καινούργιο περιβάλλον. Άλλος δρόμος δεν υπάρχει. Γύρω της θα περιφέρονται οι μελλοντικές γενιές των «σκηνιτών» του δικτύου, εξοπλισμένοι με όλα τα εξαρτήματα της ψηφιακής τεχνολογίας, χαμένοι στην επικοινωνία, στην εικόνα, στην προφορικότητα, στην παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα, κολλημένοι στις οθόνες τους – και δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα μπορέσουν να αναγνωρίσουν τον λόγο της, καθώς τα αυτιά και τα μάτια τους θα είναι στραμμένα σε νέες θεότητες.

Τι είναι το διαδίκτυο; Ένας απέραντος λαβύρινθος στον οποίο όλοι (αν έχουν την οικονομική δυνατότητα) μπορούν να μπουν και να περιπλανηθούν. Οι διαδρομές είναι άπειρες και οι δυνατότητες απεριόριστες. Μεταβάλλονται οι έννοιες του χρόνου και του χώρου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι καταργείται κάθε περιορισμός. Ένα κείμενο σε ηλεκτρονική μορφή μπορεί να αξιοποιήσει τα πολυμέσα (ανάμειξη λόγου, εικόνας και ήχου), να παραπέμψει τον «αναγνώστη» σε άλλους προορισμούς, να προσκαλέσει τις αντιδράσεις του κοινού, να συμπεριλάβει σχό-

λια, κριτικές και μελέτες που αναφέρονται σε αυτό, να ανακαλύψει τους πιο αναπάντεχους αποδέκτες, να διορθωθεί, να βελτιωθεί, να αλλάξει, να ανατραπεί...

Πρόκειται για ένα άυλο κείμενο που ταξιδεύει χωρίς συγκεκριμένο προορισμό και δίχως οριστική μορφή. Ένα κείμενο που η γραφή του «είναι πάντοτε εν τω γίνεσθαι, πάντοτε ατελής» (Ντελέζ). Η δομή του βρίσκεται σε διαρκή ρευστότητα και εξαρτάται άμεσα από το επίπεδο της διάδρασης ανάμεσα στον αποστολέα και τον αποδέκτη. Πολλοί συγγραφείς επιτρέπουν την παρέμβαση (με ή δίχως περιορισμούς) του αναγνώστη στο κείμενό τους. Ως εκ τούτου η γραμμικότητα διασπάται, το «κλείσιμο» αναστέλλεται διαρκώς και η «μορφή» δεν ολοκληρώνεται ποτέ.

Ήδη πολλοί συγγραφείς αξιοποιούν τις δυνατότητες που παρέχει το διαδίκτυο. Άλλοι «σπίνουν» ή «ανεβάζουν» ιστοσελίδες με τις οποίες κοινοποιούν πληροφορίες που αφορούν στο έργο, τη ζωή και τη δράση τους, επικοινωνούν με τους αναγνώστες τους σε όλο τον κόσμο και, ενίοτε, προσφέρουν σε ψηφιακή μορφή ορισμένα έργα τους. Άλλοι συμμετέχουν σε συλλογικές προσπάθειες προώθησης της λογοτεχνίας, παίρνουν μέρος σε συζητήσεις και δημοσιεύουν σε ηλεκτρονικά περιοδικά. Άλλοι ψαρεύουν υλικό και εύκολα θέματα για να γαρνίσουν, συνήθως, τα μυθιστορήματά τους, έτσι ώστε να φαίνονται μοντέρνα και μέσα στα πράγματα.

Οι συγγραφείς, βέβαια, που εκμεταλλεύονται ουσιαστικά το διαδίκτυο είναι εκείνοι που γνωρίζουν πολύ καλά το καινούργιο μέσο και έχουν αναπτύξει την αντίστοιχη *ποιητική* και *ρητορική*. Οι συγγραφείς αυτοί δεν αντιμετωπίζουν το διαδίκτυο σαν απλό εργαλείο αλλά σαν μια *άλλη γλώσσα*, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν μια τελείως διαφορετική αισθητική αντίληψη για τη λογοτεχνία και να προτείνουν μια καινότερη ερμηνεία του πολιτισμού συνολικά. Μόνον αυτές οι περιπτώσεις παρουσιάζουν πραγματικό ενδιαφέρον σε μια συζήτηση για τη σχέση λογοτεχνίας και διαδικτύου. Τα έργα τους είναι διαθέσιμα σε ηλεκτρονική μορφή, είναι γραμμένα σύμφωνα με τις πιο υψηλές δυνατότητες του μέσου και προσφέρουν στον αναγνώστη όχι μια απλή γραμμική αφήγηση αλλά την ευκαιρία να διαλέξει, να απορρίψει, να επιστρέψει και να ξαναδοκιμάσει τη διαδρομή του στο κείμενο, να αποφασίσει ποια πλοήγηση προτιμά.

Στην Ελλάδα τέτοιοι πειραματισμοί είναι σχεδόν ανύπαρκτοι. Οι συγγραφείς, όταν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο, το κάνουν είτε για να προωθήσουν το έντυπο έργο τους ή για να επικοινωνήσουν στοιχειωδώς μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Στην πιο επιδερμική εκδοχή της η χρήση του διαδικτύου συνοψίζεται σε αυτό που είπαμε λίγο πριν: για να πετύχει η συνταγή και το έργο να «πιάσει» την εποχή είναι απαραίτητο να υπάρχει και λίγο διαδίκτυο, μαζί με άγριο σεξ,

σκοτεινή τρομοκρατία, κάτι απόηχους από εμφύλιο και δικτατορία, και άφθονο κοσμοπολιτισμό. Στην ποίηση τα πράγματα είναι λίγο καλύτερα, ιδιαίτερα στο πεδίο της διακίνησης. Αν σκεφτούμε πόσες ποιητικές συλλογές περνούν σχεδόν απαρατήρητες και, αν συνυπολογίσουμε, την αναμφισβήτητη αδιαφορία του κοινού για την ποίηση παγκοσμίως, τότε το διαδίκτυο προσφέρει μια ευκαιρία, δίνει μια διέξοδο: όταν τα ποιήματα αφεθούν να ταξιδέψουν στον κόσμο των υπερμέσων, η τύχη τους είναι άγνωστη αλλά σίγουρα καλύτερη.

Παρόμοια αλλά όχι ταυτόσημη είναι και η χρήση του διαδικτύου από τη φιλολογία, την κριτική και τη θεωρία. Για τον επιστήμονα, όπως έχει επισημάνει πολύ εύστοχα στο βιβλίο του *Radiant Textualities* ο Μακ Γκαν, το μέσο (προφορικό, γραπτό, τυπωμένο, ηλεκτρονικό) είναι ένα ακόμη εργαλείο, για τον ποιητή όμως είναι αυτοσκοπός, έργο της φαντασίας. Σήμερα όποιος ασχολείται με τη μελέτη της λογοτεχνίας έχει στη διάθεσή του όλες τις δυνατότητες που προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία: βάσεις δεδομένων, ψηφιακές βιβλιοθήκες, γλωσσικά και εγκυκλοπαιδικά βοηθήματα, εξαιρετικές ιστοσελίδες που αναφέρονται σε συγγραφείς, πολιτισμούς, λαούς, χώρες και σε ότι εν γένει μπορεί να χωρέσει ο νους του ανθρώπου. Χρήσιμα πράγματα που συχνά ενθαρρύνουν την κλοπή, την ευκολογραφία και την ασημαντολογία. Κάθε μέσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε, κουβαλά και τη φύρα του. Αλλά η γραφή, όπως λέει ο Χάινερ Μίλερ, «είναι ρίσκο, περιπέτεια, εμπειρία» και δεν πρέπει να τη φοβίζουμε τα εμπόδια.

Όποιο δρόμο και αν ακολουθήσει κανείς, όποια στάση και αν κρατήσει, ένα είναι βέβαιο: η λογοτεχνία του βιβλίου θα αναμετρηθεί τα επόμενα χρόνια με την άυλη γραφή του διαδικτύου.

το σαράκι

«... όταν ακούστηκαν όλα αυτά ένα κρυφό και απέθαντο σαράκι ψιθύρισε: *έ και λοιπόν; [...]* ύστερα από κάποια παύση συνέχισε να μουρμουρίζει επιτιμητικά: *και τι θα αλλάξει μετά από την επανάσταση των μέσων στον κόσμο της Αλίκης; μήπως θα πάψει η εξουσία να αποφασίζει για το νόημα; [...]* δίστασε για λίγο και ψήλωσε κάπως τη φωνή του: *και τι θα κάνεις με τη διακήρυξη του Νίτσε ότι ο Θεός πέθανε, και πως θα βολέψεις το φοβερό στοίχημα του Ντοστογιέφσκι ότι αν δεν υπάρχει Θεός τότε όλα επιτρέπονται, και πώς θα αντέξεις αυτό που είπε ο Πολ ντε Μαν, αγγίζοντας το τέλος, “μόνο ένα ερώτημα έχει σημασία: υπάρχει Θεός ή δεν υπάρχει;” [...]* ακόμη και ο ωραιότερος ψηφιακός κόσμος είναι πεταμένος, όπως λέει ο αινικτής εφέσιος, “Ωσπερ σάρμα εικῆ κεχυμένων” (σαν σωρός σκουπίδια χυμένα στην τύχη)... όλα τα υπόλοιπα είναι σιωπή...»

[2006]